

A REFORMÁTUS TEMETÉSI SZOKÁSOK EMLÉKEI KUNHEGYESEN

Dienes Erzsébet

Hagyományos református temetés Kunhegyesen 1975-ben című dolgozatomban (NéprNytud. XXIV-XXV, 293-312.) összegeztem azokat a hagyományos temetési szokásokat, amelyek a községben még 1975-ben is megvoltak. Utaltam arra is: 1977 elejétől megszűnt a háztól való temetés, s így szükségtelenné váltak annak szokásai is. A két világháború közötti — még inkább az I. világháború előtti — évek temetési szokásaira az idő múlásával természetesen egyre kevesebben emlékeznek a községben. Ebben a dolgozatban — a fenti cikk folytatásaként — az I. világháború előtti, illetőleg a két világháború közötti években meglévő, lassan már teljesen feledésbe menő hagyományos szokások emlékeit összegezem. A halál előzményeként szólok röviden a leggyakoribb betegségekről, azok gyógyításáról; ismertetem a *fejfa* és a *lábfa* készítésének menetét; összegezem a hajdani temetések előzményének és lefolyásának azon tényezőit is, amelyek az előző dolgozatban még nem szerepeltek. Ismertetem a kunhegyesi temetőket is. Nem szólok e helyen a sírgondozás és a gyászolás hagyományairól, napjainkig alakuló szokásairól. — Az egyházi jellegű adatok FABÓ ZSIGMOND kunhegyesi református lelkész úr közlései.

I. Betegségek, gyógy módok, hiedelmek

Ezelőtt 70-80 évvel nem volt még olyan orvosi ellátás, mint most. Kunhegyesen volt ugyan orvos, de úgy mondták, hogy "a paraszt csak akkor hív orvost, ha döglődik". Orvost még hosszabb betegség esetén is inkább a jómódú gazdák hívtak. Foghúzásra azért már sokan elmentek akkor is az orvoshoz, bár volt olyan borbély és kovács is, aki jól húzott fogat. Sokan

kihúzták a fogukat otthon. A fájós fogra madzagot kötöttek, a madzag másik végét a nyitott ajtó kilincséhez kötötték, valaki bevágta az ajtót, és a madzag a fájós fogat kirántotta. — Régen a határban a kutakban rossz vizek voltak. Kapáláskor, szénakasználáskor sokan ittak ezekből a kutakból, aztán kaptak is "kólikát" (szélgörcsöt) vagy hasmenést. Ezekre a forralt bort meg a pálinkát tartották a legjobb orvosságnak. Volt úgy is, hogy melegített sót (vagy korpát vagy homokot) zacskóba tettek, a zacskót a gyomrukra, hasukra kötötték, és úgy dolgoztak tovább a földeken. — Gyakori volt a szélütés; sok volt a tüdőbajos ("hektikás") ember is. Ezekkel nem tudtak mit csinálni; megvárták, míg meghalnak. A beteg feküdt, igyekeztek neki jobb ételeket főzni, főleg ha volt miből. Úgy mondták akkor, hogy ha a parasztember tyúkot eszik, "vagy a paraszt beteg, vagy a tyúk". — A megfázással nem sokat törődtek; a bodzafa virágából és a "szíkfű"-ből főzött teát azonban jónak tartották megfázáskor, de gyomorfájás ellen is. — Vágott sebet úgy gyógyítottak, hogy a falról rákaparták a meszet a sebre, vagy zsírban pirított hagymát kötöttek rá. — Bár oltás már volt az 1900-as években, sok gyermek meghalt akkoriban himlőben. Sok gyermek meghalt torokgyíkban is. Ezek ellen semmit nem lehetett tenni.

Kunhegyesen a reformátusok nem hittek pl. a szemmelvérésben, a rontásban. Ezeket a "babonaságokat" csak a szomszédos (abádszalóki, kenderési) uradalmakból "bevándoroltak", vagyis a kiöregedett, Kunhegyesen letelepedett, katolikus volt uradalmi cselédek meg azok leszármazottai hitték el. — Egyszer fiatal legények összebeszéltek, és virtusból minden este megfejték az egyik gazdának a tehenét, a tejet meg elvitték. A szomszédban kezdték mondani a gazdának, hogy ha a tehen elapasztott, boszorkányság van a dologban, vágjon fejszét az istálló küszöbébe. A gazda azt mondta, hogy jó szerszám a fejsze, de csak ha ő fogja a nyelét. Egy este

aztán a fejszével az istálló mellé húzódott, a fiai meg belülről álltak az ajtóba egy-egy jó buzogányos bottal, hogy ha jön a boszorkány, jól végighajítanak rajta. El is kapták a virtuskodó legényeket, el is verték őket. — Volt olyan is, hogy ha véres volt a tej, azt tanácsolták a gazdának a katolikus ismerősök: kerülje körül kilencszer az ágast az istállóban, akkor nem lesz véres a tej. Református ember nem hitte el ezeket. — Azt az öregek régen is mondták, hogy vannak rossz előjelek; ezeket hitték is, nem is az emberek. Úgy mondták, haláleset lesz a családban, ha valaki foghúzással vagy meszeléssel álmodik, vagy ha a házban eltörik a tükör. Az ilyen előjelek vagy beváltak, vagy nem. — Azt is mondták, hogy ha este huhog a bagoly a ház körül, az "halálmadár", nemsokára meghal valaki a házban. Dehát ennek meg megvolt a magyarázata: régen a házban, főleg a tanyán, csak akkor égettek egész éjjel a lámpát vagy az olajmécsest, ha nagybeteg volt, vagy ha a szülés nehezen ment. A bagoly a világosságra odagyúlt éjszakai bogarakra vadászott a ház körül. Ahol aztán nagybeteg volt — ott többnyire bekövetkezett hamarosan a haláleset is. — Halottal álmodni pedig az öregek szerint még ma is: esőt jelent. — Régen azt is mondogatták, hogy ha üstökös jelenik meg, "háború lesz". Hát ez bevált, ha csak évek múlva is. Egyszer — 1910 előtt történt — egy temetés eltartott estig, sötét volt már, csak a hó világított. Akkor meglátták az üstököst. Fényes volt, kicsi farka volt. A temetésen éneklő gyerekek minden nagyobb házba beszóltak, hogy "üstökös van!" Jött is aztán az I. világháború! — Azt sem hitték el, hogy a halott lelke visszajár. "Kunhegyesi református halott nyugodott békében, és hagyta nyugodni a családot is." — Kísértetben is csak a katolikusok hittek. Még az I. világháború előtt történt a következő eset: Halottak napján a katolikusok mindig gyertyát gyújtottak a sírokon a katolikus temetőben. Egyszer egy csapat református legény

(14-15 évesek) virtusból összeszedte éjszaka az összes gyertyát a sírokról. Erre a katolikus legények a következő évben Halottak Napján jól rá akartak ijeszteni a református legényekre, mert gondolták, hogy azok megint kijönnek majd a temetőbe leszedni a gyertyákat. Úgy is lett. A katolikus legények lepedőkbe öltöztek, és mikor jöttek a reformátusok, a sötétben kezdtek előjönni a fák és a sírkövek mögül. A reformátusok nem ijedtek meg, egy darabig csak nézték a hajbókoló "kísérteteket", aztán egy idő múlva "elő a buzogányos botot!" — s jól összeverték őket. — Abban az időben minden legénynek jó vastag, mellmagasságig érő botja volt. Rézből volt a tetejére esztergályozva buzogány. Este a fiatalok is bottal jártak. Szükség volt erre: nem volt világítás, sár volt, nem volt járda — esetleg csak két szál deszka hosszában lerakva. Aztán persze verekedésre is használták a buzogányos botot a fiatalok. — A katolikusok és a reformátusok között meglévő gondolkodásbeli és magatartásbeli különbségre egyébként gyakran utalnak az idősek emberek. Az egyik adatközlő elmondta, hogy az I. világháborúban már katona volt; mint szíjgyártósegédet a hercegprímás birtokára osztották be munkára egy zsidó bérkocsissegéddel együtt. A kocsikat, lószerszámokat kellett nekik rendbe tenni, rendben tartani, ez volt a dolguk. Egy reggel jött ki a hercegprímás a birtokra, a munkákat megnézni. "A kommenciósok kezeit-lábát csókolták a kegyelmes úrnak", ők ketten meg csak álltak a helyükön, de köszöntek rendesen. A hercegprímás odament hozzájuk, és megkérdezte tőlük: "Ugye, fiaim, ti nem vagytok római hitűek?" Mivel a munkásokkal meg volt elégedve a hercegprímás, azt mondta, hogy kérjenek valamit a jó munkáért. A cselédek napjában kétszer pálinkát kértek, ők ketten meg azt, hogy pár nap szabadságra hazamehessenek. Meg is kapták a szabadságot; de meg kellett ígérniük, hogy szerszámokat hoznak majd magukkal hazulról a lószerszámok javítására.

II. A temetés előzményei. Koporsó-, fejfá- és lábfakészítés

Ha a családban nagybeteg volt, akkor éjjel is mellette volt valaki. A rokon vagy a szomszéd öregasszonyok ott ültek, kengették a beteget, beszélgettek. Volt úgy, hogy a fekvő beteg — saját kívánságára — úrvacsorát vett a családtagjaival, esetleg a szomszédaival, a beteglátogatáson ott lévőkkel együtt akkor, amikor templomi úrvacsoraosztás is volt. — Ha haldoklott a beteg, a tanyáról éjjel is elindultak a felnőtt családtagok a faluba vagy a szomszéd tanyákra, hogy értesítsék a rokonokat, barátokat. (A tanyák 6-7 km távolságra is voltak egymástól.) Ha a családtag meghalt, arról azonnal hírt adtak a községi orvosnak és a rokonoknak. A tanyáról lóháton jött be valaki; a községben a gyerekekkel, szomszédokkal küldtek üzenetet a rokonoknak. A halálesetet azonnal be kellett jelenteni a községi orvosnak; ő aztán vagy kiment a házhoz, vagy kiküldte egy emberét. — A református templomban régen minden reggel volt istentisztelet, a pap ott bejelentette a halálesetet. 1914 előtt a piactéren volt Schwarz Izidor rőfös üzlete (később az üzlet S. I. vejéé, Fischer Sándoré lett). Itt halotti kellékeket (koporsót is) árusítottak; 1914 előtt az volt a szokás, hogy a kirakat ablakába tették ki a gyászjelentéseket. Temetkezési Vállalatot 1920 után nyitott Kunhegyesen Bojtor Lajos asztalosmester. A 30-as években az üzlet a Bohács Ignácé lett, az övé volt 1945 utánig. 1920 után a gyászjelentéseket a Temetkezési Vállalat kirakátaiba, az 1950-es évek óta pedig a református lelkeszi hivatal ablakába is tették, ill. teszik ki.

A halottmosást (a halott arcát vizes ruhával végigtöröltgették), a halott öltöztetését általában a szomszéd öregasszonyok végezték szívességből, de azért valamilyen természetbeni járandóságot (pl. tojást, zsírt vagy lisztet) kaptak. A halottra ünneplő ruháját adták rá. Fiatal lány fejére koszorút tettek, az asszonyok fejét kendővel bekötötték. A halott lábára csak harisnyát húztak; az állát kendővel felkötötték,

úgy is temették el aztán, a kendőt nem vették le róla. Ezt a kendőt az öregek gyakran már előre elkészítették, félretették maguknak. A kendő többnyire sötét színű volt. A szemére krajcárt tettek, hogy "ne pattanjon fel a szeme." A pénzt is eltemették a halottal együtt. A feje alá kispárnát tettek; ebben vagy faforgács vagy törek volt. — A koporsó vagy asztalon volt, vagy két — kar nélküli — széken, vagy pedig két bakon. A szemfedél vissza volt szépen hajtva, hogy az arc látszódjék, és azért is, hogy hadd levegőzzék. Ekkor azt mondták, hogy "ki van terítve" a halott. (Mielőtt a koporsófedellet leszegezték, a szemfedelelet felhajtották az arcra, és a fejrésznél hosszában és keresztben ollóval felhasították és legyűrték, hogy az arc szabadon maradjon.) — A halott mellett régen egy vagy két éjjel virrasztottak, "hogy ne legyen egyedül". A család tagjai és az ismerősök virrasztottak, de csak az öregasszonyok. Volt úgy is, hogy *siratóasszonyokat* fogadtak fel, hogy a család pihenni is tudjon. A virrasztók, ill. a siratóasszonyok nem ettek, nem ittak; egész éjjel imádkoztak, zsoltárokat énekeltek, csendesen beszélgettek a halottról. Lámpa, gyertya vagy mécses égett egész éjjel. A siratóasszonyok is természetbeni járandóságot (pl. tojást vagy lisztet) kaptak. — A tükröt fekete kendővel letakarták. A szobában nem takarítottak, és ablakot sem nyitottak, míg a ravatal bent volt. — "Halottnézőbe" a rokonok, ismerősök fekete, ünneplő ruhában mentek; akkor, amikor a halott már ki volt terítve. Egy hozzátartozó, általában a legközelebbi, mindig ott volt, a halott mellett állt vagy ült. De bent lehettek többen is. Aki a látogatók közül ráért, az ott maradt egy ideig, leült beszélgetni a haláleset körülményeiről. Ilyenféle vigasztaló szavakat mondtak: "Olyan, mintha élne". "Jobba lesz ki, mint mikor élt". "Nem változott semmit". "Nyugodjatok bele, ezen nem lehet változtatni!".

A koporsó színe: általában feketére vagy sötétbarnára pácolták, esetleg szatínóberrel festették sötétsárgára. Gyermekeket, fiatal leányt, fiatalembert vagy fiatalasszonyt fehér, világoskék, ezüst vagy szürke színű koporsóba tettek. Az egyik adatközlő leánya 16 éves korában halt meg, az 1930-as években; ezüst-fehér színű koporsója volt. — A koporsóra semmiféle díszet nem festettek. A nagyon gazdag családok fémmel kivert, vagy ún. "érckoporsó"-t vettek, ezért Debrecenbe kellett menni. Kunhegyesen is lehetett venni az üzletben már 1914 előtt is drágább, de olcsóbb koporsót is. A szegényebbek általában készen vásárolták a koporsót, a módosabbak asztalossal csináltatták elsősorban fenyőfából, ritkán akácfából, még ritkábban diófából. — Volt olyan gazdaember, aki saját kivágott diófáját hosszú évekig arra a célra tartogatta, hogy majd abból legyen a koporsója. — Az is megtörtént, hogy előre el is készíttette a koporsót, és a padláson tartotta. Gyakori volt, hogy a módosabbak nemcsak a koporsót, hanem a fejfát is előre elkészíttették, és a padláson tartották. Kunhegyesen a reformátusok régen csak a csónak alakú fejfákat készíttették, a református temetőben nem is volt más formájú fejfa. A községben valamikor majdnem minden családban akadt olyan férfi, aki értett a fejfafaragáshoz. A fejfáknak egy részét ezek az alkalmi faragók készíttették. Ritkábban az ácsok, legtöbbször azonban a kerékgyártó (bognár) mesterek csinálták a csónak alakú fejfákat. Minden kerékgyártó értett ehhez a mesterséghez. A szükséges akácfát (igen ritkán juhar-, tölgy- vagy kőrisfát) a család adta. Szegényebbek a fejfának való fát módosabb gazdától vették, fizetségül elmentek egy nap pl. tengerit kapálni vagy szénát kaszálni.

Kunhegyesen még ma is a hagyományos módon készíti a csónak alakú fejfákat Madarász András bognármester. 1910-ben született; a család kunhegyesi; az édesapja is bogsnár volt.

Madarász András annakidején Lukácsi Dániel kocsigyártómester-nél tanult, aki "az öreg Horthy"-nak (Horthy Miklós kormányzó édesapjának) volt a kocsigyártója. Lukácsi Dániel mindenfajta famunkához értett, így a fejfafaragáshoz is. — Madarász András elmondotta, hogy a fejfához hajlott fát kell választani. Egyes-nes fának is lehet valami hajlott formát adni faragással, de az nem az igazi. A fejfának való fa kb. 2,5 m hosszú, és mi-nél vastagabb, annál szebb lesz belőle a fejfa. A frissen vá-gott, nyers fában "benne van a béle is", abból nem jó fejfát faragni. Minél régibb, szárazabb a fa, annál jobb, mert később nem reped meg. Némelyik fejfának való fa megvan két mázsa is. A megmunkálást egy ember végzi, de 3-4 ember kell segítség-nek. A fa kérgét fejszével, kétnyelvű késsel lefaragták. A két *oldalát, hátát* — hogy egyenes és sima legyen — bognár-baltával megmunkálták. A *teteje* vagy csúcsba ment, vagy legöm-bölyítették, mind a kettő szokás volt. A fejfa *támlája* az a része, amelyikre rámegey a felirat. Ezt először befűrészelték, aztán befaragták. A felső, *csapott részre* került a faragott szomorúfűz-díszítés. A feliratokat és a szomorúfűzet *V-alakú véssővel (betűvágó szerszámmal)* készítették, de csak akkor, amikor már a fejfa be volt festve. A fának a leggyökerét le-vágták, a földbe pedig kb. 80-100 cm hosszúságban a görcsös része került. A fejfát mindig *feketére* festették, a következő módon: A *bécsi korom* (másképpen: "venyege fekete") nevű fes-tékből kb. 10 dekát összekeverték 3-4, előre összekavart to-jással. A fejfára ezt ecsettel kenték rá. Volt úgy, hogy a festékporba marhamáját mártogattak bele, és a májjal keneget-ték végig egyenletesen a fejfát; a legalját, ami a földbe került, nem festették be. Májat azonban nem mindig lehetett a hente... l kapni, helyette ugyanolyan jó volt a tojás is. Ez a fekete szín nem kopott le, évtizedekig eltartott. Megvárták, amíg a festék megszáradt, utána kezdték vésni. Madarász András

megrendelő adja, a 3-4 segítséget szintén. Manapság az a legnagyobb gond, hogy fát többnyire csak a Tüzép telepen lehet venni; ott pedig nem kapható sem eléggé vastag, sem eléggé száraz fa. Akkor sem lesz tökéletes a fejfa formája, ha a fejfának való fa nem megfelelően hajlott, hanem egyenes. — A fejfa feliratos része nem a sírra, hanem a sírról kifelé, az útra nézett. Lábtól, a sír végének közepére a két *lábfat* állították (használatukról l. lentebb!) Ma már nem állítanak láb fákat. Régen ezeket is a bognár készítette. Kb. 100-120 cm hosszú, karvastagságú rúd volt egy lábfa, akácfából készült; a fa héját lehántották, aztán a fát legömbölyítették. Amikor a sírt félig behantolták, a két lábfat is akkor tették a sír végébe, szorosán egymás mellé. Ugyanúgy festették feketére a lábfa föld feletti részét (kb. 30-40 cm), mint a fejfát. — A fejfát és a láb fákat régen a koporsóval együtt vitték a sírhoz, szekéren.

A kunhegyesi református egyháznak két temetője van. Az egyik az ún. *Szigeti temető*. Ma a neve csak: *Temető*. Ez 17 kat. holdon terül el. A temetőt a Tiszagyenda-Tiszaroff felé menő kövesút kettészeli egy nagyobb, 11 kat. holdas északi, és egy kisebb, 6 kat. holdas déli részre. A déli temető rész hivatalos telekkönyvi neve: *Szigeti Óreg Temető*. Ezt a temetőt, a 150-200 éves sírokat, 1962-ben számolták fel; jelenleg ez a rész az új temető, ide temetnek 1970 óta. Ma a neve csak: *Temető*. A felszámolásakor sok *csónak alakú fejfa* pusztult el; volt közöttük 150 éves is. Némelyik olyan kemény volt, hogy a fűrész sem fogta. — A másik temető részbe, amelyik 1970-re betelt, s ahol jelenleg a legrégebb fejfák találhatóak, kb. 1890 körül kezdtek temetni. A természet itt már nagyrészt átvette az uralmat: az áthatolhatatlan bozót benőtte a legrégebb sírokat, illetőleg egybefonódott az évszázados fákkal. A legöregebb fejfákat csak akkor lehet majd megfelelő módon le-

fényképezni, ha ezt a temetőrészt is felszámolják.

Néhány *csónak alakú fejfát* sikerült megközelíteni. A rajtuk található díszítések, illetőleg feliratok a következők: 1900 körül készülhetett egy csúcsban végződő fejfa, rajta kör (csillag) alakú díszítés, az évszám és a felírás olvashatatlan. — Egy legömbölyített tetejű fejfán szomorúfűz látható. 1900 körül készülhetett, az évszámot nem lehet kiolvasni. Szöveg: "Itt Nyugszik Nagy Terézia Élt 66 évet meghalt". — Egy *kettős fejfa* mindegyike csúcsban végződik. A jobb oldali fejfa 1901-ben, a bal oldali 1904-ben készült. Szöveg: "Itt nyugszik Endrédi István élt 90 évet meght 1904 — Szabó Julianna élt 84 évet 1901." — Egy hasonló kettős fejfára (a részben olvashatatlanná vált írás pótlására) falpra fémtáblát erősítettek. A sírban a férj, a feleség és kisgyermekük nyugszanak. Az első temetés 1913-ban volt (a jobb oldali fejfán található az évszám). Mindkét fejfán szomorúfűz a vésett díszítés. Szöveg: "Itt nyugszik Endrédi Mihály 1870-1935 — Neje V. Kovács Zsuzsanna 1876-1916 és gyermekük István 1910-1913 Béke poraikra." — Egy szomorúfűzzel díszített *kettős fejfa* közül a jobb oldali 1919-ben, a bal oldali 1929-ben készült. Szöveg: "INy Gönczi Sándorné Kerek Erzsébet élt-45 évt MH 1919 okt 18 BP — Itt Nyugszik Gönczi Sándor élt 72 évet MH 1929 nov 10 Béke poraira." — Az újabb temetőrészben régi mintára készült, de a szokásosnál magasabb és karcsúbb fejfák is találhatóak. Az egyik, 1945-ben készült fejfa csapott részén a kör alakú díszítés alatt — szokatlan módon — szomorúfűz is látható; s a "Béke poraira" szöveg alá egy fekvő rózsaszál is (újabb díszítési mód!) be van vésve. — A síroknak *örökzölddel* való beültetése régen általános szokás volt. Az örökzöld — ha nem ritkították — nemcsak a sírt futotta be, hanem a fejfát is. A régi temetőrészben napjainkra már magasan benőtte a sírok közeit, az utakat, sőt az évszázados fák törzseit is. — A *sírdomb* formája régen is téglalap ala-

kú volt; a hátsó lapja és a két hosszanti oldala kissé befelé dőlt; a teteje lapos volt. Legújabban az elhantolás után néhány hónappal általában betonkeretet csináltak a sír köré a hozzátartozók. Ezért ma a behantolt sírnak mind a négy oldala egyenes állású.

A református egyház másik temetője az ún. *Keleti temető*. Ma ez is csak: *Temető*. Nevezik még *Kolera temető*-nek és *Cigány temető*-nek is. Ez a község kelet-délkeleti részén, a kunmaderasi kövesút melletti vásárterülettől kezdődően volt, ill. ennek egy része ott van ma is. A temetőnek egy nagyobb részét ugyanis 1945 előtt az egyház az államnak eladta, és ott az állam a sokgyermekes szegény családok részére ún. QNCSA-házakat épített. — A nagy kolerajárvány idején, 1831-ben, ide temették a halottakat. (1830 decemberében még csak egy kolera halottról van bejegyzés az anyakönyvben, 1831 januárjában, ill. attól kezdve naponta 15-20 halottat is bejegyeztek.) — A *Keleti temető* mellett, illetve közelében van a cigánytelepülés; az ott lakók a *Keleti temető*-be temették és temetik olykor még ma is halottaikat főként azért, mert a temető a házakhoz közel van, s így a sírokat könnyebben tudják gondozni a családtagok. Jelenleg ez a temető nagyrészt betelt; ma már igen ritkán, 6-8-10 évenként egyszer kívánja egy-egy család, hogy elhunyt hozzátartozójukat ide temessék.

Kunhegyesen a római katolikus egyháznak is van külön temetője. — Ma a *Szigeti temető*-be nemcsak reformátusokat temetnek; vallásra és világnézetre való tekintet nélkül temetetik ide a családok elhunyt hozzátartozóikat.

III. A temetés menete

A temetés menete a vagyoni helyzettől nagy mértékben függött. A módosabb házhoz kiment az egyik pap, vagy mind a kettő, és a kántor is: ilyenkor szertartás volt a háznál. Szegényebb családban a háznál nem volt szertartás; csak a

kántor volt jelen a gyerekekkel, temetési énekeket énekelték. Az ún. "kistemetés"-en hat, az ún. "rendes temetés"-en kilenc jó hangú, 11-12 éves — vagyis 5. és 6. osztályos — iskolás fiúgyerek volt. Ezek a temetési éneksket énekelték a kántor vezetésével a háznál a szertartás alatt, végig az úton (megszakításokkal), a templomban és a temetőben a szertartások alatt. Az éneklést mindig a kántor kezdte el; a mondat utolsó szótagját az egyik erős hangú gyerek, a "nyújtó" tartotta ki. A következő mondatot (sort) újra a kántor kezdte. — A *funerátor* a távolabbi rokonsághoz vagy a baráti körhöz tartozó, rendszerint idősebb férfi volt. Feladata az volt, hogy a háztól előbb a kántorért és a gyerekekért, utána pedig a papért (papokért) elmenjen. Azért volt erre szükség, hogy a szolgálatot végzőknek ne kelljen a halottas házat keresniük, hanem a legrövidebb úton jussanak oda. A *funerátor* a menetben a lelkész mellett haladt. 1977 óta (mióta megnyílt a rávatalozó) nincs *funerátor*. — Megtörtént, hogy a gyerekek előbb a házhoz értek, mint a kántor: ilyenkor énekelték addig, míg a kántor meg nem érkezett. — A háznál a szertartás nyáron mindig az udvaron volt; télen, vagy ha esett az eső, a szobában. — Az udvarra a koporsót — lábbal kifelé — ketten hozták: jó barátok, ismerősök vagy távoli rokonok. Az egyik ember háttal jött kifelé az ajtón. Az udvaron ugyanúgy helyezték el a már lezárt koporsót, ahogyan a szobában volt: asztalra, székekre vagy a bakokra. — A szertartás után a koporsót az udvarról kifelé a szekérhez már a két lábfán vitték: a koporsó két végén alulról keresztben átrakták a két lábfát, két-két ember megfogta, és úgy vitték a koporsót a szekérhez; a szekér végére helyezték, és feltolták a szekérré. — A halottat általában parasztszekéren vitték, elébe mindig két lovat fogtak be. Ha valakinek nem volt szekere vagy lova, kíségtették az ismerősök, vagy adott a község. Az 1920-as évektől már volt

gyászkocsi is a községben, de azt csak a módosabbak vették igénybe. Ha nagy volt a sár, akkor a gyászkocsi nem tudott a földúton lévő halottas házhoz menni, hanem az ahhoz legközelebbi kövesútrészen megállt. A háztól parasztszekéren kihozták a koporsót, és a kövesúton várakozó gyászkocsiba áttettk. A gyászkocsi vitte aztán a koporsót a templomig, illetve innen tovább a temető kapujáig, vagy ha be tudott menni, be a temetőbe is. Ha a sár miatt a temetőbe nem tudott bemenni, akkor a temető kapujában levették a koporsót a gyászkocsiról, és innen a feketére festett koporsóvivő rúdon (vagyis a láb-fákon) két-két ember vitte kézben a sírig. — Fiatal leány koporsóját nem kocsihoz tették, hanem négy legény vitte a háztól a templomig, illetve a sírig kézben, a két koporsóvivő rúdon. A halott leány barátnői a koporsó mellett két oldalon mentek tiszteletből. Az egyik adatközlő leányának koporsóját (1. fentebb!) még az 1930-as években is hat fiatalember vitte (egymást váltogatva) a háztól a templomig, illetőleg a temetőbe. — Régen az is előfordult, hogy a legény koporsóját barátai vitték vállon. Két-két legény vitte a háztól a temetőbe, ill. a templomtól a sírig, levéve a templomi szertartás után a koporsót a gyászkocsiról, és a halott legény barátai a koporsó mellett két oldalon, mintegy utolsó díszkíséretként mentek.

Ha módosabb családban volt a temetés, akkor a "templomból temettek". Ilyenkor a kocsi megállt a templom előtt, és a résztvevők bementek a templomba, ahol búcsúztatással egybekötött istentisztelet volt. A *sírhúzó*k a náluk lévő lapátot vagy kapát a templom falához támasztották. A halottat mindenki gyalog kísérte a háztól a templomig, illetőleg a sírig. Az istentisztelet alatt a gyerekek a karzaton énekelték a résztvevőkkel együtt; a kántor játszott az orgonán és vezette az éneket. Az öregek még ma is emlegetik az egyik hajdani, igen népszerű

kántort, aki állítólag kilencezer halottat búcsúztatott, temetett el. — A módosabb temetésen a sírnál ott volt mind a két pap, a káplán, a kántor és a gyerekek. Kevésbé módos temetésen az istentisztelet után már pap nem ment a temetőbe. A legszegényebb temetésen a kántor és a hat gyerek — s természetesen a funerátor — voltak jelen. — A temetés végén az utolsó ének régen mindig a "Jer, hagyjuk itt őt aludni..." kezdetű volt; a kántor a hangot adta meg, a gyerekek pedig énekelték. — A temetőben a koporsó sírba helyezése is a láb-fák segítségével történt. Keresztbe tették a láb-fákat a nyitott síron; reájuk helyezték a koporsót; lábtól és fejtől egy-egy kötelet húztak keresztül a koporsó alatt; ezután két-két ember megfogta a köteleket, a láb-fákat kihúzták a koporsó alól, s a kötél a koporsót leengedték a sírba. — A koszorúkat, virágokat is a kocsira, ill. a koporsóra helyezve vitték a sírba. Régen általában a saját kertből való virágból készítették csokrot; művirág koszorút az üzletben vettek. Ha valaki az utcán csatlakozott a menethez, kézben vitte a virágcsokrot. — A koporsó leeresztése után egy marék hantot dobott minden hozzátartozó a koporsóra — de jó barát, ismerős is dobhatott hantot. A koporsóra egy koszorút is tehettek le a sírba, de ez nem volt általános. — A temetés után a gyerekeknek a funerátor adott pénzt egy összegben akkor, amikor a sír már be volt hantolva. Nem volt megszabva, hogy mennyit, általában 4-6 krajcárt fejenként. A nyújtó osztotta el hazafelé menet az úton, vagy másnap az iskolában. A nyújtónak duplája járt, mint a többinek. A pénzt a temetés után nem volt szabad kérni. Ha szegény volt, akit temettek, akkor az egyház fizetett utólag a gyerekeknek. Az egyházi szertartásért járó összeget a funerátor fizette ki, az egyházi hivatalban.

Régen nem volt sírásó, csak *temetőcsősz*. Általában két ember: rokon vagy ismerős ásta meg a sírt; míg dolgoztak, a

családtól pálinkát kaptak. Ezek aztán a koporsó leeresztésénél is "rendelkeztek". — Férfit a sír mellett bal oldalon lévő, nőt pedig a jobb oldalon lévő padmalyba temettek. Harmadik halott temetésekor került a koporsó a középső, tulajdonképpeni sírba. (A bal oldal: a fejfa feliratos oldalával szemben állva a bal kéz felől eső padmaly). A padmalyban közepén és fejnél ásáskor meghagytak egy szilárd földrészt, az ún. *lázat*, hogy a padmaly le ne rogyjon. Amikor a koporsót leengedték, az egyik ember (aki előzőleg a sírt ásta) lement létrán, ásóval kiütötte a lábakat, betolta a koporsót a padmaly alá, utána a létrán feljött. Amikor azután húzni kezdték a földet, akkor egy ember lement a sírba, és lapáttal a padmalyba is beigázított annyi földet, amennyit csak tudott. Míg a padmalyt tömte, addig a sírhúzóok megálltak a további munkával. Azért tömtek be a padmalyt, mert máskülönbén néhány hét vagy hónap múlva leszakadt volna a koporsó fölötti föld. — A sír behantolását a *sírhúzó*k végezték. Az ismerősök, szomszédok vállalták ezt önként. "Megyek sírhúzni" — így mondták. Ők a menet, ill. a kocsi előtt haladtak végig a sírig, lapáttal vagy kapával a vállukon. Rendesen, de nem ünneplőbe öltöztek. Tízen-tizenöten általában voltak egy temetésen, de lehettek kevesebben vagy többen is. Segítségüket később a család megköszönte. — Temetés után csak egy év múlva lehetett kibontani a sírt, s a másik padmalyba, illetőleg középre temetni. A padmalyt oldalt nem deszkázták be. Ha a középső sírba temettek, akkor a szegényebbek a sír alját gyakran lerakták tengeriszárral. A módosabbak a középső sír két végére és két oldalára téglát rakattak egymásra, valamivel magasabbra, mint amilyen magas a koporsó volt, s a két téglason a síron keresztben a koporsó felett deszkákat fektettek le szorosan egymás mellé. Így behantoláskor a föld nem a koporsóra hullott. A szegényebbek a koporsóra csak tengeriszárat raktak, s így hantolták be a sírt. — Egy sírba leg-

feljebb három halott került. (Csak a leggazdagabb családok által építtetett kriptákba került több koporsó.) Megtörtént régen, hogy egymás mellett egyszerre több sírhelyet is megvásárolt előre a család.

Ugyanabba a sírba csak családtagok, rokonok temetkeztek. Ritka kivételként tartják számon az öregek a következő esetet: A jómódú (60 holdas, cséplőgéppel rendelkező) Sánta család két fia, Imre és László jó barátságban volt Szentpéteri Mihállyal, akit mint árva gyermeket a szintén jómódú Bicskás család nevelt fel. (Szentpéteri Mihály két testvérét másik két család nevelte.) A két család háza szemben volt egymással. Sánta Imre és Szentpéteri Mihály együtt tanultak a debreceni Református Kollégiumban is (Szentpéteri Mihályt az egyház taníttatta), majd együtt voltak katonák az I. világháborúban. Amikor a frontról hazajöttek, mindketten tüdőbajt kaptak, s nemsokára meg is haltak; először Szentpéteri Mihály, azután Sánta Imre. Egy sírba temették őket; majd amikor később Sánta László meghalt, őt is ugyanabba a sírba temették.

A temetőbe csak kunhegyesi embert temettek régen. Kivételként emlegetik azt az esetet, amikor az 1920-as években a villám agyoncsapott egy vándort, akiről soha nem tudták meg, kicsoda. Többen összeadták a szükséges pénzt, és az embert eltemették Kunhegyesen. Az istentiszteleten aztán a lelkipásztor megemlékezett az adakozókról.

Üngyilkos embert is rendesen, pappal temettek el. — A gyereket igyekeztek megkeresztelni, ha beteges volt, "hogy ne haljon meg pogányul"; de ha kereszteleetlenül halt meg, akkor is a szokásos módon temették el.

A temetés után este vacsorára — *torra* — is összegyűltek régen. A *halotti toron* legtöbbször a családtagok, hozzátartozók, szomszédok, esetleg a más községből érkezett rokonok, ismerősök vettek részt. Nem volt hívogatás, természetesen alakult ki, hogy mindjárt a temetés befejezése után

késő délután vagy este halotti torra mentek. — Amikor a temetési menet elindult a háztól, az alkalmazottak, vagy az idősebb nő rokonok-szomszédok otthon maradtak, kitakarították a szobát, ahol a halott felravatalozva feküdt, majd hozzákezdtek a főzéshez, hogy mire a többiek hazajönnek, minden készen legyen. Az is megtörtént, hogy rokonnál főztek meg, és készen vitték az ételt a torra a halottas házhoz. Rendszerint húslevest, tyúk- vagy birkahúst, töltött káposztát főztek. Pálinkát és bort ittak. A halotti toron ettek, ittak, beszélgettek. Felidéztek a halott szokásait, tetteit. Tartották magukat a régi mondáshoz: "Halottról jót vagy semmit". Amikor az ital már éreztette hatását, csendesen még dalolgattak is. Egyházi éneket nem énekeltek. Két-három órahosszat tartott az együttlét, aztán hazamentek a nem házbeliek.

RESTE DER REFORMATISCHEN BEGRÄBNISBRÄUCHE IN KUNHEGYES

VON

Erzsébet Dienes

Der Autor knüpft mit seiner Studie an seinen Artikel "Traditionelle Calvinistische Beerdigung in Kunhegyes" (NéprNyelvtud. XXIV-XXV, 293-312) an.

In seiner ersten Mitteilung, die von den Kunhegyeser Beerdigung handelte, beschrieb der Verfasser jene Gewohnheiten, die 1975 noch existierten. In der vorliegenden Arbeit gibt der Verfasser eine Zusammenfassung der bestehenden traditionellen Beerdigungsgewohnheiten aus der Zeit vor dem 1. Weltkrieg bis 1975. Die jüngste Behandlung dieser Themas ist deshalb besonders wichtig, weil die hier beschriebenen Gewohnheiten fast vollständig in Vergessenheit geraten sind.

Der Verfasser gibt eine getreue Beschreibung der am häufigsten auftretenden Krankheiten und deren naiver Heilmethoden.

Er beschreibt die Fertigung von Särgen und des bootsförmigen "Kopfholzes" und "Fussholzes". In's einzelne gehend wird die Vorbereitung der einstigen Beerdigungen und deren Verlauf beschrieben und es werden somit Themen aufgenommen die im ersten Artikel noch nicht behandelt wurden.

Die Beschreibung der Friedhöfe von Kunhegyes ist historisch erforderlich, weil sie am Aussterben sind.